

FENOMENUL ECONOMIEI SUBTERANE ÎN TEORIA ECONOMICĂ

*Drd. Ion ARSENE,
Catedra GEDG, ASEM*

Rezumat. *Articolul vizează problema studierii principalelor abordări teoretice cu privire la fenomenul economiei subterane. Sunt studiate cronologic principalele doctrine economice și felul cum acestea analizează și explică fenomenul economiei subterane.*

Cuvinte-cheie: *economie subterană, teorie economică, relații economice externe, intervenția statului în economie*

Datorită faptului că, la moment, fenomenul economiei subterane are peste 29 de denumiri sau sinonime, putem afirma că acest fenomen, încă, nu este studiat pe deplin și că părerile cercetătorilor în acest domeniu sunt împărțite.

Unele forme ale economiei subterane au apărut odată cu apariția relațiilor economice între oameni. Astfel, concomitent cu apariția banilor, apare și falsificarea acestora, odată cu apariția Statului și impunerea de către acesta a unor impozite, apar și persoane care nu achită toate aceste impozite. Fenomenul economiei subterane, în sfera relațiilor economice externe, a început odată cu globalizarea, internaționalizarea activității economice, atunci, când anumite persoane au știut să folosească avantajele acestor procese în interese proprii pentru ca să-și satisfacă setea de îmbogățire ușoară și rapidă.

Până la impunerea de către Stat a regulilor de joc în relațiile economice, prin elaborarea de către Stat a legislației respective, unicul impediment al derulării acestor relații era morala religioasă.

Un interes aparte îl prezintă evoluția istorică a diferitelor abordări teoretice cu privire la unele aspecte ale economiei de piață, care au nemijlocită legătură cu economia subterană.

Trebuie să începem cu Orientul antic, acolo, unde se consideră că au fost puse începuturile gândirii economice. Una din principalele

particularități ale civilizațiilor orientale, constă în rolul decisiv atribuit statului în viața societății. Legile lui Manu și Arthashastra (călăuză pentru regi la întocmirea decretelor), documente datate din sec. IV-II î.e.n. fac referire la corupție, la delapidări de bani publici și îi sfătuia pe regii indieni cum să lupte cu aceste forme ale economiei subterane. Totodată, în Orientul antic, cunoștințele economice comportau un caracter secundar în raport cu filosofia, științele naturii sau jurisprudența și aveau forma unor îndemnuri sau sfaturi pentru conducători [1, p.p.27-28].

Și în Grecia antică, marii filozofi, considerați primii economiști, fac referire la unele laturi ale economiei subterane. Filosoful grec Platon (427-347 î.e.n.) era adeptul unei participări însemnate a statului în viața economică, fiind un adversar al libertăților economice și politice. Platon era de părere că proprietatea privată în clasele superioare ale societății (filozofii și militarii), trebuie limitată în detrimentul celei colective, din cauza că proprietatea individuală încurajează individualismul, setea de pricopsire, corupția și degradarea morală. Când privește comerțul exterior, Platon susținea că amestecul statului este indispensabil. Statul trebuie să promoveze o politică protecționistă, interzicând exportul produselor necesare societății și limitând importul produselor care nu sunt necesare pentru o viață moderată - a obiectelor de lux.

În toată perioada Evului Mediu, gândirea economică este dominată de dreptul canonic sau regulile bisericești. Sfântul Toma d'Aquino (1225-1274), autorul sintezei învățaturii creștine și a filozofiei lui Aristotel, analizează activitățile economice prin prisma *virtuților și păcatelor*. Aici, drept păcate, sunt stabilite și unele forme ale economiei subterane, inclusiv furtul și jaful. Conform cercetătorilor care au definit economia subterană, una din caracteristicile acesteia este că activitatea economică subterană nu corespunde normelor morale existente în societate. Aici, putem spune că prin stabilirea multor norme morale, învățătura creștină a încercat să submineze diferite forme ale economiei subterane, calificându-le drept păcate.

Mercantiliștii, care au investigat activitatea economică ca un domeniu independent de cercetare, au dominat timp de trei secole gândirea economică din Europa (1450-1750). Mercantiliștii erau adepții

unei intervenții majore a statului în economie, recunoșteau banii (aurul și argintul sub formă de lingouri) drept esență a bogăției. Astfel, în această perioadă, a crescut considerabil intervenția statului în economie. Statul promova comerțul exterior printr-o politică comercială protecționistă, ceea ce se considera că sporește avuția unei națiuni. În această perioadă, a fost instituit dreptul de monopol în producerea și comercializarea unor bunuri sau în dreptul exclusiv de export doar pentru flota engleză. Este cunoscut faptul că creșterea implicării statului în activitatea economică duce la creșterea anumitor forme ale economiei subterane. De exemplu, în perioada mercantilistă, pentru a stopa scoaterea banilor din țară, în Spania, a fost introdusă pedeapsa cu moartea pentru încălcarea acestei norme. Tot în perioada mercantilistă, apare spionajul industrial. Faptul că cele mai dezvoltate țări din acea perioadă (Spania, Franța, Anglia, Olanda) participau activ la comerțul cu robi, aduceau cantități enorme de aur și argint din America Latină a creat premise pentru înflorirea *pirateriei* – o formă deosebită a economiei subterane.

Odată cu schimbarea doctrinei economice și cu apariția liberalismului clasic, gândirea economică pune accent pe libertățile economice, individualism și nonintervenționism. Părintele economiei politice – Adam Smith (1723-1790), considera că *mâna invizibilă* reglează economia de piață, armonizând interesul egoist al individului cu interesul general al societății. Statul ar trebui să îndeplinească doar rolul de „paznic de noapte” și să aibă grijă doar de apărarea națională, apărarea vieții, libertăților individuale și a proprietății private, administrarea justiției și finanțarea unor activități publice.

Tot Adam Smith este cel care introduce termenul de *homo economicus* – un individ egoist care, în permanență, tinde să-și maximizeze bunăstarea materială cu minimum de efort, în cadrul mijloacelor pe care le are.

Cercetătorii din Rusia, Popov și Tarasov, sunt de părere că *homo economicus*, la care face referire Adam Smith, chiar dacă este un individ egoist, este un antreprenor responsabil, care are simpatie față de oamenii

din împrejur, în acțiunile sale nefiind vorba de ceea ce numim în prezent economie subterană. [3, p.13]

Totodată, filozoful englez Thomas Hobbes (1588-1679) era de o părere diametral opusă de cea a lui A. Smith. El a afirmat că este nevoie de un stat autoritar, care să țină sub control strict interesul egoist al individului, care este „cea mai puternică, cea mai distructivă pasiune omenească”. [3, p.13]

Putem concluziona că, conform teoriei liberalismului clasic, economia de piață se autoreglează prin intermediul mâinii invizibile, activități economice subterane nu pot avea loc, sau dacă acestea au loc – într-un final, ele vor fi reglate tot de mâna invizibilă și vor fi de folos întregii societăți.

Trebuie analizată și abordarea socialiștilor privitor la economia subterană. Este cunoscut faptul că socialiștii au criticat dur economia de piață, proprietatea privată, libera concurență, fiind adepții proprietății colective și a planurilor elaborate de stat.

Karl Marx (1818-1883) – fondatorul *socialismului științific*, distinge două etape de acumulare a capitalului: *acumularea primitivă și acumularea ca atare a capitalului*. Potrivit lui, acumularea primitivă a capitalului (proces prin care mai continuă să treacă unele țări postsocialiste) s-a desfășurat prin metode cu *totul* necivilizate, prin intermediul a ceea ce azi numim diferite forme ale economiei subterane – jaf, violență, escrocherii, corupție, speculații ș.a. Socialiștii au fost acei care pe lângă faptul că preziceau sfârșitul capitalismului, optau pentru o societate în care nu există nedreptate, exploatare, activități ilegale, etc. [1, p.150]

Totodată, diferite forme ale economiei subterane au fost intens prezente în țările socialiste și în special în fosta URSS. În anul 1977, economistul american G.Grossman a publicat articolul despre „a doua economie a URSS”. În anii '80 ai secolului trecut, specialiștii au tras concluzia că chiar dacă oficial, în țările socialiste, era o economie total planificată, în realitate exista un sistem economic mixt, unde economia subterană, neoficială, necontrolată juca, uneori, un rol mai important decât cea oficială. [3, p.17]

Dat fiind faptul că, în țările socialiste, circulația peste hotarele țării era strict limitată, desigur și activitățile economice tenebre din sfera relațiilor externe erau destul de limitate. În pofida acestui fapt, sunt cunoscute situații când diferite mărfuri *deficitare* erau aduse în țară pe calea contrabandei. Însă aceste activități erau studiate doar sub aspect juridic atât timp, cât în țările socialiste *oficial* nu exista activitate economică subterană.

Neoclasicii considerau, ca și clasicii liberali, că activitatea economică este dirijată de *mâna invizibilă* din conceptul lui A.Smith. Conform lor, echilibrul economic general se stabilește în mod automat, prin jocul liber al prețurilor, intervenția statului în economie fiind inutilă. Astfel, chiar dacă diferite forme ale economiei subterane erau prezente în activitatea economică, acestea nu au fost studiate de ei, considerându-se, că ele nu influențează echilibrul general.

Reprezentanții instituționalismului economic au pus în centrul atenției instituții, precum statul, familia, cultura, religia, tradițiile, piața. Ei au fost acei, care chiar dacă nu au studiat diferite forme sau efecte ale economiei subterane, au scos în evidență anumite laturi ce țin de motivația indivizilor de a desfășura activități economice subterane. Thorstein Veblen introduce termenul de *clasă fără ocupații* – una din instituțiile de bază ale capitalismului, pe care o critică cu vehemență. Această clasă, afirmă el, este una dăunătoare, este formată din diferiți speculanți, escroci etc. și câștigă bani care, pe lângă faptul că sunt câștigați prin fraudă, sunt și cheltuiți pentru satisfacerea unor necesități anormale. [1, p.p.210-212]

Opinia, conform căreia, unul din factorii determinanți a activității economice subterane este setea unor indivizi de a se îmbogăți rapid și prin metode ilegale, amorale este pe larg abordată și în prezent de către cercetători.

Keynesiștii și neokeynesiștii au fost adepții intervenției masive a statului în economie, pentru că, la acea etapă, devine evident, că ideile liberalismului economic nu mai corespund realității. Economia de piață nu se poate autoregla prin jocul liber al cererii și al ofertei, mâna invizibilă, despre care vorbea A.Smith, nu mai poate face față crizelor,

diferențierii veniturilor ș.a.m.d. În teoriile lor, keynesiștii și neokeynesiștii studiază marea majoritate a problemelor economice, venind cu niște idei radicale, care schimbă din temelie anumite aspecte ale gândirii economice, însă, ca și predecesorii lor, nu studiază economia subterană ca ceva aparte, nu fac referință la formele și efectele acesteia. De exemplu, unul dintre cele mai importante scopuri ale dirijismului – intervenției statului în economie, este utilizarea deplină a brațelor de muncă, nespecificându-se dacă acestea activează în economia legală sau subterană – situație des întâlnită în țările în curs de dezvoltare.

Teoria keynesistă și ulterior neokeynesistă stabilesc una din condițiile creșterii economice echilibrate – egalitatea dintre economii și investiții, iar diferențierea mare a veniturilor are urmări negative în dezvoltarea economică, pentru că stimulează tendința de mărire a economiilor și de limitare a investițiilor. Este cunoscut faptul că, în cazul veniturilor obținute din economia subterană, statul nu poate elabora sau controla implementarea politicilor de stimulare a investițiilor și de reducere a economiilor.

Neoliberalismul economic, care a dominat gândirea economică, începând cu mijlocul anilor '70 ai secolului trecut și până la criza din 2008-2009, readuce, în prim-plan, liberalismul economic. Totodată, dacă clasicii și neoclasicii considerau că economia se autoreglează prin jocul liber al cererii și al ofertei, fără necesitatea intervenției statului, atunci neoliberalii admit intervenția statului în economie pentru a apăra concurența și pentru a proteja marea majoritate a populației de lăcomia și abuzurile așa-numiților *capitaliști*.

Trebuie menționat că chiar dacă, după criza mondială din 2008-2009, are loc o renaștere a ideilor intervenționiste, deja economia subterană cu multitudinea sa de forme și aspecte este studiată aparte, ca având un rol important în dezvoltarea reală a economiei.

Primele cercetări ale economiei subterane încep abia în anii 60-70 ai secolului trecut, în perioada dominării ideilor neoliberaliste. Mult timp până la aceasta, cu toate că economia subterană era prezentă în viața de zi cu zi, economiștii nu-i atrăgeau atenția și se axau pe studiul concurenței perfecte, echilibrul pieței și, nu în ultimul rând, intervenția

statului în economie. Chiar și în sec. XX., când economia subterană a luat amploare, diversificându-și formele, economiștii considerau că această problemă este mai degrabă un obiect de studiu al juriștilor.

În literatura de specialitate, părinte al cercetării fenomenului de economie subterană este considerat Keith Hart, care a observat, pe parcursul investigațiilor sale în Ghana, la sfârșitul anilor 1960, că o mare parte (chiar marea majoritate) a orășenilor lucrători ai „lumii a treia” nu au nimic comun cu economia oficială. Economistul peruan Hernando de Soto a publicat, în 1989, cartea „Cealaltă cărare”, în care a studiat economia subterană în țările în curs de dezvoltare și a tras concluzia că 48% din populație activează în cadrul economiei subterane.

În general, primele cercetări ale fenomenului de economie subterană au fost efectuate în baza economiilor țărilor slab dezvoltate – „ale lumii a treia”, acolo unde se credea că este cea mai dezvoltată. Deja, prin anii 1970, economia subterană a început a fi studiată și în țările dezvoltate.

În opinia cercetătorilor Latov și Covalev, istoria cercetării economiei subterane poate fi divizată în două etape:

Etapa I (anii 1970-1980) – etapa cercetărilor empirice, acumularea informațiilor primare

A II-a etapă (anii 1980-1990) – etapa de studiere aprofundată economico-teoretică. [4, p.91]

Lucrările economistului austriac și specialistului în economie subterană Friedrich Schneider și a economistului german Dominik Enste conțin date despre mărimea economiei subterane în diferite grupuri de țări – dezvoltate, în curs de dezvoltare și în tranziție. Totodată, acești autori studiază impactul economiei subterane asupra diferitelor ramuri ale economiilor naționale. [2, p.56]

Ținând cont de cele relatate mai sus, putem trage câteva concluzii cu privire la abordarea fenomenului economiei subterane în teoria economică:

1. Primele cercetări ale economiei subterane au început a fi efectuate abia în anii 60-70 ai secolului trecut. Până atunci, se considera că activitatea economică subterană existentă, nu influențează activitatea

economică oficială și va dispărea de la sine odată cu echilibrarea pieței. Activitatea economică subterană era considerată un obiect de studiu mai mult al juriștilor.

2. Până la moment, fenomenul economiei subterane în sfera relațiilor economice externe nu a fost studiat de către cercetători ca un subiect aparte, ci doar ca o parte a economiei subterane. Studiarea acestui fenomen, în Republica Moldova, este necesară și actuală, datorită la două cauze majore:

a) Redirecționarea relațiilor economice externe ale Republicii Moldova din Est spre Vest, în contextul sancțiunilor impuse de Federația Rusă și,

b) Prezența pe teritoriul Republicii Moldova a autoproclematei republici nistrene, care participă activ la activitatea economică externă, totodată, nefiind controlată de autoritățile Republicii Moldova

Bibliografie:

1. MOLDOVAN, Dumitru. *Doctrine și economiști celebri*. Chișinău: ARC, 2011. ISBN 978-9975-61-634-8
2. МАНУСОВ, В. *Неформальная экономика в системе мирового хозяйства*. Москва: Новый хронограф, 2014. ISBN 978-5-94881-245-8
3. ПОПОВ Ю. и Тарасов М. *Теневая экономика в системе рыночного хозяйства*. Москва: Дело, 2005. ISBN 5-7749-0403-2
4. ЛАТОВ Ю. и КОВАЛЕВ С. *Теневая экономика*. Москва: Норма, 2006. ISBN 5-89123-959-0